Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

IJTIMOIY HIMOYA TIZIMI MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA’MINLASH UCHUN FISKAL MUHITNI YARATISH

Xamroboyev Faxriddin Kamoliddin o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti
E-mail: hamraboyevfaxriddin12@gmail.com
Tel.: +998 93 936 77 97

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimining moliyaviy barqarorligini ta’minlash uchun zarur fiskal muhitni shakllantirish masalasi rasmiy statistik va byudjet ma’lumotlari asosida tahlil qilinadi. Pensiya jamg‘armasining 2025–2026-yillardagi daromad va xarajat ko‘rsatkichlari, Davlat byudjetining ijtimoiy yo‘nalishdagi xarajatlari hamda subsidiyalar hajmi taqqoslanadi; natijalar Xalqaro mehnat tashkilotining qiyosiy ko‘rsatkichlari bilan solishtiriladi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, Pensiya jamg‘armasi xarajatlarining chorak qismidan ko‘prog‘i byudjet transferti hisobidan qoplanmoqda, ayni paytda subsidiyalarga ajratilayotgan mablag‘ ijtimoiy nafaqa to‘lovlaridan sezilarli yuqori. Qamrov bo‘yicha mamlakat o‘z daromad guruhidan ilgarilagan (56,0 foiz), xarajat darajasi esa shu guruh o‘rtachasida qolmoqda. Shu asosda fiskal makonni kengaytirishning amaldagi qonunchilik va hukumat hujjatlariga tayangan besh yo‘nalishi bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. ijtimoiy himoya, fiskal makon, moliyaviy barqarorlik, Pensiya jamg‘armasi, byudjet transferti, ijtimoiy soliq, subsidiyalar, manzilli yordam.

Abstract. This article analyses the creation of a fiscal environment capable of sustaining Uzbekistan’s social protection system, drawing on official statistical and budgetary data. It compares the revenue and expenditure indicators of the Pension Fund for 2025–2026, social expenditure under the State Budget and the scale of subsidies, and sets these against international benchmarks published by the International Labour Organization. The analysis shows that more than a quarter of Pension Fund expenditure is covered by budget transfers, while allocations to subsidies substantially exceed spending on social benefit payments. On this basis, recommendations are developed along five avenues for expanding fiscal space, each anchored in current legislation and government policy documents.

Keywords. social protection, fiscal space, financial sustainability, Pension Fund, budget transfer, social tax, subsidies, targeted assistance.

Аннотация. В статье на основе официальных статистических и бюджетных данных анализируется формирование фискальной среды, необходимой для обеспечения финансовой устойчивости системы социальной защиты Узбекистана. Сопоставлены показатели доходов и расходов Пенсионного фонда на 2025–2026 годы, социальные расходы Государственного бюджета и объём субсидий; результаты сравниваются с международными индикаторами Международной организации труда. Анализ показывает, что более четверти расходов Пенсионного фонда покрывается за счёт бюджетных трансфертов, тогда как средства, направляемые на субсидии, существенно превышают расходы на социальные пособия. На этой основе разработаны рекомендации по пяти направлениям расширения фискального пространства, опирающиеся на действующее законодательство и правительственные документы.

Ключевые слова. социальная защита, фискальное пространство, финансовая устойчивость, Пенсионный фонд, бюджетный трансферт, социальный налог, субсидии, адресная помощь.

KIRISH

Ijtimoiy himoya tizimi O‘zbekiston davlat moliyasining eng yirik va eng qat’iy majburiyat yuklovchi bo‘g‘ini hisoblanadi. Xalqaro mehnat tashkilotining mamlakat bo‘yicha rasmiy ko‘rsatkichiga ko‘ra, 2022-yilda aholining 56,0 foizi kamida bitta ijtimoiy to‘lov bilan qamrab olingan (BRM 1.3.1 ko‘rsatkichi). Bu jahon o‘rtachasidan (52,4 foiz) bir oz yuqori, biroq Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasi darajasidan (85,2 foiz) sezilarli past. Xarajatlar tomonidan aniq yagona raqam keltirib bo‘lmaydi: ijtimoiy himoya milliy byudjetda alohida tarmoq moddasi sifatida ajratilmagan. Tizimning eng yirik bo‘g‘ini — Pensiya jamg‘armasi — bo‘yicha ko‘rsatkich mavjud va u YaIMning 4,1 foizini tashkil etadi.

Muammoning o‘zagi xarajat hajmida emas, balki uning moliyalashtirilish tarkibida. Pensiya jamg‘armasi o‘z majburiyatlarini faqat ijtimoiy soliq hisobidan qoplay olmaydi va yuzaga keladigan farq Davlat byudjeti transferti bilan yopiladi. Xalqaro valyuta jamg‘armasining bahosiga ko‘ra, so‘nggi o‘n yilda jamg‘arma daromadlari 3,4 barobar, xarajatlari esa 5 barobar oshgan; 2020-yildan boshlab byudjetdan transfert doimiy ravishda ajratib kelinmoqda.

Raqamlar bu tendensiyani aniq ko‘rsatadi. 2022-yilda transfert 11 trln so‘mni tashkil etib, jamg‘arma xarajatlarining chorak qismini qopladi; 2023-yil uchun 15 trln so‘m (29 foiz) rejalashtirildi. 2025-yil yakunida jamg‘arma xarajatlari 76,6 trln so‘mga yetdi, transfert esa dastlabki 18,55 trln so‘mdan 20,25 trln so‘mga oshirildi. 2026-yil uchun Iqtisodiyot va moliya vazirligi prognozida daromadlar 64,7 trln so‘m, xarajatlar 86,1 trln so‘m (YaIMning 4,1 foizi), transfert 23 trln so‘m etib belgilangan. 2030-yilga borib transfert hajmi 38 trln so‘mga yetishi prognoz qilinmoqda.

Demografik bosim ham sezilarli. Kelgusi uch yil ichida pensionerlar soni 489 ming kishiga ko‘payib, 4,76 mln nafarga yetadi; har yili pensiya yoshiga yetadiganlar soni 2025-yildagi 305 mingdan 2028-yilda 321 minggacha o‘sadi. Iqtisodiyot va moliya vazirligi hisob-kitoblariga ko‘ra, pensiyalarning 1 foiz punktga oshirilishi byudjetga yiliga 861 mlrd so‘m, ijtimoiy nafaqa oluvchi oilalar sonining 10 foizga ko‘payishi esa qariyb 1,6 trln so‘m qo‘shimcha yuk tug‘diradi.

Xarajatlarni qisqartirish yo‘li amalda yopiq: 2025-yilda Davlat byudjeti xarajatlarining 52 foizi, 2026-yilda esa 54,7 foizi ijtimoiy sohaga yo‘naltirilgan. Shu bois yagona amaliy yechim — fiskal makonni, ya’ni davlatning moliyaviy holati barqarorligiga putur yetkazmagan holda maqsadli xarajatlarni oshirish imkoniyatini kengaytirishdir (Heller, 2005).

Tadqiqotning maqsadi — O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimining moliyaviy yukini rasmiy ma’lumotlar asosida baholash va fiskal makonni kengaytirishning amaldagi hukumat hujjatlariga tayangan yo‘nalishlarini aniqlashdan iborat. Belgilangan maqsad doirasida quyidagi vazifalar hal etildi: fiskal makon nazariyasi va ijtimoiy himoyani moliyalashtirish bo‘yicha adabiyotlarni sharhlash; sohaning normativ-huquqiy bazasini tizimlashtirish; Pensiya jamg‘armasi va Davlat byudjetining ijtimoiy xarajatlarini tahlil qilish; natijalarni xalqaro qiyosiy ko‘rsatkichlar bilan solishtirish; amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

2. ADABIYOTLAR SHARHI

2.1. Fiskal makon nazariyasi

Fiskal makon tushunchasi ilmiy muomalaga Xellerning 2005-yildagi tadqiqoti orqali kirdi. Muallif uni davlatning moliyaviy holati barqarorligiga putur yetkazmagan holda maqsadli xarajatlarni oshirish imkonini beradigan byudjet imkoniyati sifatida ta'rifladi (Heller, 2005). Yondashuv keyinchalik Ostri va boshqalar tomonidan qarz barqarorligi chegaralari bilan bog‘lab rivojlantirildi: fiskal makon davlat qarzining xavfsiz darajasi bilan joriy qarz yuki o‘rtasidagi masofa sifatida miqdoriy o‘lchandi (Ostry va boshq., 2010).

Ijtimoiy soha uchun eng amaliy metodologiyani Ortis, Kammins va Karunanetiy taklif etdi. Ular 187 mamlakat tajribasini umumlashtirib, ijtimoiy himoyani moliyalashtirish uchun fiskal makonni kengaytirishning sakkiz yo‘nalishini ajratdi: soliq tushumlarini oshirish, ijtimoiy sug‘urta badallari qamrovini kengaytirish, byudjet xarajatlarini qayta taqsimlash, samarasiz subsidiyalarni qisqartirish, noqonuniy moliyaviy oqimlarni jilovlash, qarzni qayta tuzilmalashtirish, rasmiy yordam mablag‘larini jalb qilish va makroiqtisodiy siyosatni yumshatish (Ortiz va boshq., 2017). Ushbu ro‘yxatning O‘zbekiston uchun eng dolzarb qismi — subsidiyalarni qayta taqsimlash va badal bazasini kengaytirish yo‘nalishlaridir.

2.2. Xalqaro qiyosiy ko‘rsatkichlar

Xalqaro mehnat tashkilotining 2024–2026-yillarga oid Jahon ijtimoiy himoya hisobotida qamrov va xarajat bo‘yicha yangilangan baholar keltirilgan. 2023-yilda jahon aholisining 52,4 foizi kamida bitta pul shaklidagi ijtimoiy to‘lov bilan qamrab olingan; 2015-yilda bu ko‘rsatkich 42,8 foizni tashkil etgan edi. Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasida qamrov 85,2 foizga yetgan, quyi o‘rta daromadli mamlakatlarda esa 32,4 foizni tashkil etadi (ILO, 2024).

Moliyalashtirish yetishmovchiligi bo‘yicha baholar ham ahamiyatli. Past va o‘rta daromadli mamlakatlar uchun ijtimoiy himoya bazaviy darajasini ta'minlash bo‘yicha yillik tafovut YaIMning 3,3 foiziga teng. Shu bilan birga, ushbu mamlakatlar guruhida aniq yoqilg‘i subsidiyalari YaIMning 1,2 foizini, yashirin subsidiyalar esa 9,7 foizini tashkil etadi — ya'ni subsidiyalarni qayta yo‘naltirish yetishmayotgan mablag‘ni qoplashning real manbai hisoblanadi (ILO, 2024). Bu xulosa O‘zbekiston sharoitiga bevosita taalluqli, chunki mamlakatda energetika subsidiyalari hajmi ijtimoiy nafaqa to‘lovlari bilan taqqoslanadigan darajada.

Bu yerda muhim metodologik ogohlantirish zarur. Xalqaro mehnat tashkilotining O‘zbekiston bo‘yicha sahifasida ijtimoiy himoyaga YaIMning qariyb 7 foizi yo‘naltirilishi qayd etilgan, biroq ushbu raqam ma'lumotlar bazasi ko‘rsatkichi emas, balki yili va metodologiyasi ko‘rsatilmagan tavsifiy baho hisoblanadi. Tashkilotning o‘z hujjatida sababi ham izohlangan: O‘zbekistonda ijtimoiy himoya xarajatlari milliy byudjetda alohida tarmoq moddasi sifatida ajratilmagan va umumiy hajm turli vazirliklarning dastur moddalaridan yig‘ib chiqiladi (ILO, 2021). Shu bois ushbu maqolada xarajat ko‘rsatkichi milliy byudjet ma'lumotlari asosida qayta hisoblangan, ILO ko‘rsatkichlaridan esa faqat qamrov bo‘yicha rasmiy indikator (BRM 1.3.1) qiyos uchun olingan.

2.3. O‘zbekistonda ijtimoiy himoyani moliyalashtirishning normativ muhiti

Soha qonunchiligi 2022-yildan boshlab jadal shakllandi. PF-175-son Farmon (2022) bilan Aholini ijtimoiy himoya qilish strategiyasi tasdiqlandi, uning maqsadli ko‘rsatkichlari va “Yo‘l xaritasi” belgilandi hamda Moliya vazirligi tarkibida Ijtimoiy sug‘urta jamg‘armasi tashkil etildi. PF-82-son Farmon (2023) bilan Prezident huzurida Ijtimoiy himoya milliy agentligi tuzilib, oldin olti vazirlikka

tarqoq bo‘lgan ijtimoiy xizmatlar yagona tizimga birlashtirildi; tuman va shaharlarda “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari faoliyat boshladi.

Moliyaviy mexanizmlar keyingi hujjatlar bilan aniqlashtirildi: Vazirlar Mahkamasining 687-son qarori (2023) Ijtimoiy himoya davlat jamg‘armasi mablag‘larining xarajat yo‘nalishlarini tasdiqladi, PF-185-son Farmon (2024) bolalar nafaqalari va vasiylik to‘lovlarining byudjet manbalarini belgiladi, PF-84-son Farmon (2025) esa “Yo‘l xaritalari”ni har yili tasdiqlash va Strategiya bo‘yicha xavflarni baholash tartibini joriy etdi. Mazkur hujjatlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tizimning institutsional tuzilishi va xizmat ko‘rsatish tartibi batafsil tartibga solingan, biroq barqaror daromad manbalarini — badal stavkalari, jamg‘arma aktivlarini boshqarish tartibi va o‘rta muddatli xarajat shiftlarini — belgilovchi maxsus hujjat hali qabul qilinmagan.

3. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot tavsifiy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, unda hujjatlar tahlili, byudjet ko‘rsatkichlarining qiyosiy tahlili va nisbat ko‘rsatkichlarini hisoblash usullari qo‘llanildi. Ekonometrik modellashtirish o‘tkazilmadi, chunki ijtimoiy himoya sohasi bo‘yicha uzoq yillik uzluksiz va o‘zaro qiyoslanadigan panel ma’lumotlar bazasi ochiq manbalarda mavjud emas; shu sababli xulosalar rasmiy e’lon qilingan ko‘rsatkichlar va ular asosidagi nisbatlarga tayanadi.

Ma’lumotlar manbalari: Milliy statistika qo‘mitasining yalpi ichki mahsulot va ijtimoiy himoya bo‘yicha ma’lumotlari; Iqtisodiyot va moliya vazirligining byudjet hamda 2026–2028-yillarga mo‘ljallangan fiskal strategiya hujjatlari; Davlat byudjeti to‘g‘risidagi qonun va unga kiritilgan o‘zgartirishlar; Ijtimoiy himoya milliy agentligi ma’lumotlari; Xalqaro mehnat tashkilotining Jahon ijtimoiy himoya hisoboti (2024); Xalqaro valyuta jamg‘armasi va Jahon bankining mamlakat bo‘yicha baholari. Tahlil davri: 2024–2026-yillar.

Nisbat ko‘rsatkichlari 2024-yil uchun 1 535,4 trln so‘m va 2025-yil uchun 1 849,7 trln so‘m nominal yalpi ichki mahsulot hajmiga nisbatan hisoblangan. Prognoz ko‘rsatkichlari rasmiy hujjatlardan olingan bo‘lib, mustaqil prognoz modeli tuzilmagan.

Manbalar sifatiga oid ikki cheklovni alohida qayd etish lozim. Birinchidan, byudjet ko‘rsatkichlarining bir qismi Davlat byudjeti to‘g‘risidagi qonun va Budjetnoma hujjatlaridan ommaviy axborot vositalari orqali e’lon qilingan shaklda olingan; hujjatlarning to‘liq matnlari bilan solishtirib tekshirish tavsiya etiladi. Ikkinchidan, ijtimoiy himoya xarajatlarining yaxlit hajmi hisoblanmadi, chunki Xalqaro mehnat tashkiloti qayd etganidek, ushbu xarajatlar milliy byudjetda alohida tarmoq moddasi emas va turli vazirliklarning dastur moddalaridan yig‘ib chiqiladi (ILO, 2021). Shu sababli tahlil yaxlit ko‘rsatkich o‘rniga alohida, aniq o‘lchanadigan bo‘g‘inlarga — Pensiya jamg‘armasi va byudjetning ijtimoiy yo‘nalishdagi moddalariga — tayanadi.

4. TAHLIL VA NATIJALAR

4.1. Ijtimoiy himoyani moliyalashtirishning normativ-huquqiy asosi

Sohaning amaldagi normativ-huquqiy bazasi 1-jadvalda tizimlantirilgan.

1-jadval.

Ijtimoiy himoyani moliyalashtirishga aloqador asosiy normativ hujjatlar

№	Hujjat nomi va raqami	Sana	Moliyaviy jihatdan ahamiyati
1	PF-175-son Farmon —	25.07.2022	Strategiyaning maqsadli ko‘rsatkichlari va

№	Hujjat nomi va raqami	Sana	Moliyaviy jihatdan ahamiyati
	Aholini ijtimoiy himoya qilish strategiyasi		“Yo‘l xaritasi” tasdiqlandi; Moliya vazirligi tarkibida Ijtimoiy sug‘urta jamg‘armasi tashkil etildi
2	PF-82-son Farmon — ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish tizimi	01.06.2023	Ijtimoiy himoya milliy agentligi va Ijtimoiy himoya davlat jamg‘armasi tashkil etildi; olti vazirlikning funksiyalari birlashtirildi
3	Vazirlar Mahkamasining 687-son qarori	28.12.2023	Ijtimoiy himoya davlat jamg‘armasi mablag‘larining xarajat yo‘nalishlari tasdiqlandi
4	PF-185-son Farmon — bolalarni ijtimoiy himoya qilish	14.11.2024	Bolalar nafaqalari, vasiylik va kompensatsiya to‘lovlarining byudjet manbalari aniqlashtirildi
5	PF-84-son Farmon — Strategiyaga o‘zgartirish	08.05.2025	“Yo‘l xaritalari” har yili tasdiqlanadigan bo‘ldi; maqsadli ko‘rsatkichlar bo‘yicha xavflarni baholash joriy etildi
6	“Davlat ijtimoiy sug‘urtasi to‘g‘risida”gi Qonun	09.12.2025	Homiladorlik nafaqalari bo‘yicha 2026-yil 1-yanvardan, kasallik nafaqalari bo‘yicha 1-iyuldan kuchga kirdi; olti million xodimni qamrash ko‘zda tutilgan

Manba: lex.uz normativ hujjatlar bazasi va ILO mamlakat profili ma’lumotlari asosida tuzildi.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, 2022–2025-yillarda qabul qilingan hujjatlar tizimning institutsional asosini shakllantirdi va xarajat yo‘nalishlarini aniqlashtirdi. 2025-yil dekabrida qabul qilingan “Davlat ijtimoiy sug‘urtasi to‘g‘risida”gi Qonun esa ilk marta sug‘urta tamoyilini kengaytirdi: homiladorlik va kasallik nafaqalari ish beruvchi majburiyatiga asoslangan tizimdan ijtimoiy sug‘urta tizimiga o‘tkazildi. Shunga qaramay, mazkur hujjatlarning birortasi ham pensiya ta’minotining daromad tomonini — ijtimoiy soliq stavkalari va bazasini, jamg‘arma aktivlarini boshqarish tartibini yoki o‘rta muddatli xarajat shiftlarini — tartibga solmaydi. Aynan shu bo‘shliq keyingi bo‘limda ko‘rsatiladigan transfertga bog‘liqlikning huquqiy sababi hisoblanadi.

4.2. Pensiya jamg‘armasining moliyaviy holati

Ijtimoiy himoya xarajatlarining eng katta va eng aniq o‘lchanadigan qismi Pensiya jamg‘armasiga to‘g‘ri keladi. Iqtisodiyot va moliya vazirligining 2026–2028-yillarga mo‘ljallangan hujjatlaridagi prognoz ko‘rsatkichlari 1-rasm va 2-jadvalda keltirilgan.

1-rasm. Pensiya jamg‘armasi daromad va xarajatlari prognozi (2025–2028)

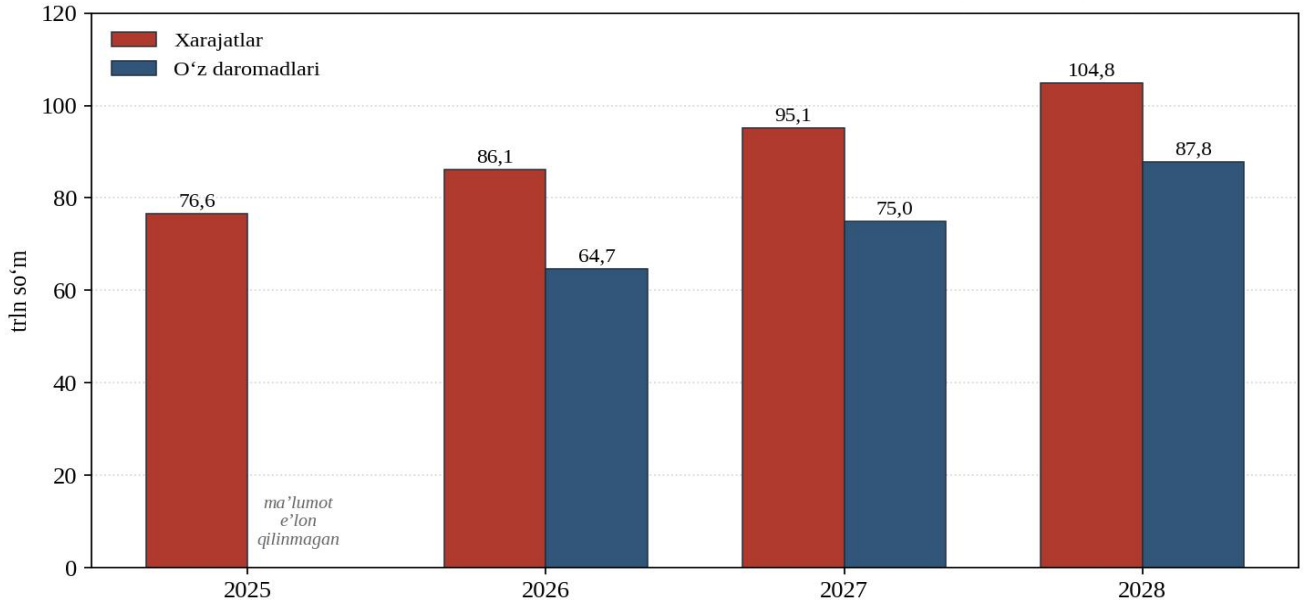

Manba: Iqtisodiyot va moliya vazirligining 2026-yilga mo‘ljallangan Budjetnomasi va 2026–2028-yillarga mo‘ljallangan fiskal strategiyasi ma’lumotlari asosida tuzildi.

2-jadval. Pensiya jamg‘armasining asosiy ko‘rsatkichlari (trln so‘m)

Ko‘rsatkich	2025-yil	2026-yil	2027-yil	2028-yil
Xarajatlar	76,64	86,1	95,1	104,8
O‘z daromadlari	—	64,7	75,0	87,8
Byudjet transferti	20,25	23,0	—	—
Transfertning xarajatlardagi ulushi, %	26,4	26,7	—	—
Xarajatlarning YaIMga nisbati, %	4,1	4,1	—	—

Izoh: 2025-yil — Davlat byudjeti to‘g‘risidagi qonunning yakuniy tahriri; 2026–2028-yillar — rasmiy prognoz. 2025-yil bo‘yicha jamg‘armaning o‘z daromadlari alohida e’lon qilinmagan. Transfert ulushi va 2025-yilgi YaIM nisbati muallif tomonidan hisoblangan; 2026-yilgi nisbat rasmiy hujjatda keltirilgan. Manba: Iqtisodiyot va moliya vazirligi va Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari.

Jadval ikki muhim tendensiyani ochib beradi. Birinchidan, daromad va xarajat o‘rtasidagi tafovut prognoz davri davomida yopilmaydi: 2026-yilda u 21,4 trln so‘mni, 2027-yilda 20,1 trln so‘mni, 2028-yilda 17,0 trln so‘mni tashkil etadi. Nisbiy ravishda tafovut torayadi, biroq mutlaq hajmi yiliga 17 trln so‘mdan past tushmaydi. Ikkinchidan, xarajatlar YaIMga nisbatan 4,1 foiz darajasida saqlanmoqda, ya’ni yuk iqtisodiyot bilan bir sur’atda o‘smoqda va o‘z-o‘zidan kamaymaydi.

Transfertga bog‘liqlikning uzoq muddatli dinamikasi 2-rasmda ko‘rsatilgan.

2-rasm. Pensiya jamg‘armasiga davlat byudjetidan ajratilgan transfert
(ustun ichida — jamg‘arma xarajatlaridagi ulushi)

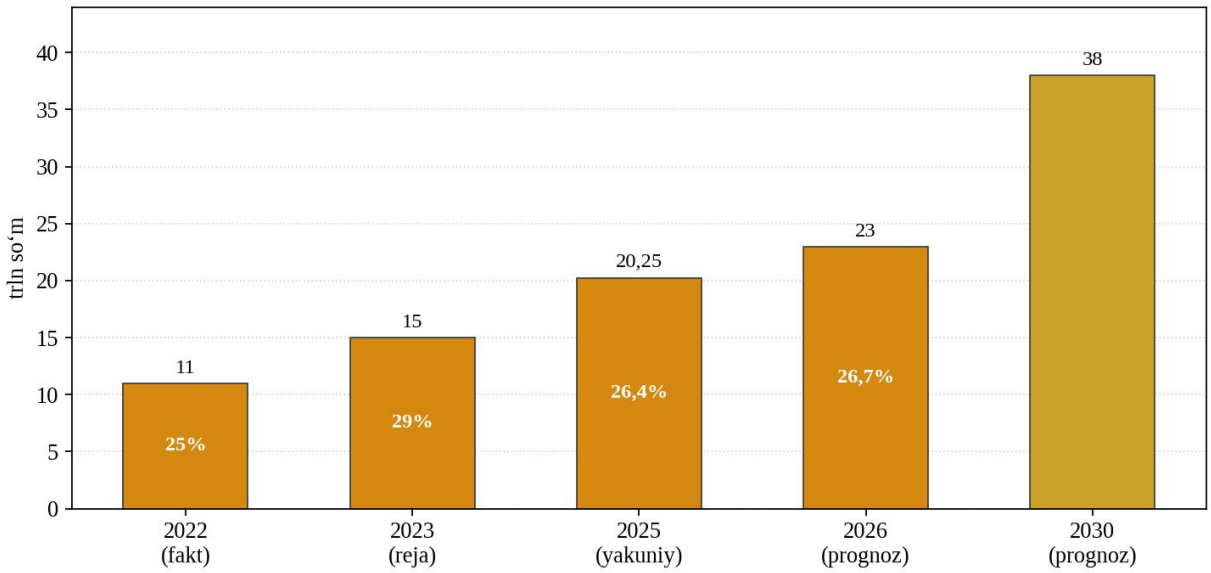

Manba: Xalqaro valyuta jamg‘armasi bahosi (2022–2023), Davlat byudjeti to‘g‘risidagi qonun (2025), Iqtisodiyot va moliya vazirligi prognozlari (2026, 2030) asosida tuzildi.

Rasm ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, transfert 2022-yildagi 11 trln so‘mdan 2026-yilda 23 trln so‘mga, ya’ni to‘rt yilda ikki barobardan ko‘proq oshadi; 2030-yilga borib esa 38 trln so‘mga yetishi kutilmoqda. Jamg‘arma xarajatlaridagi ulush esa 25–29 foiz oralig‘ida turg‘un saqlanib qolmoqda — ya’ni to‘rt yil davomida bog‘liqlik na kuchaydi, na pasaydi. Bu barqarorlik islohot o‘tkazilmasa, tizimning har uchdan bir qismga yaqini doimiy ravishda byudjet hisobidan moliyalashtirilishini anglatadi.

Transfertga bog‘liqlikning strukturaviy sababi soliq islohotlari tarixida yotadi. Ish haqi fondiga solinadigan badal stavkasi 2005-yildagi 31 foizdan 2019-yilda yirik korxonalar uchun 25 foizga, mikro va kichik korxonalar uchun 12 foizga tushirildi; 2020-yil yanvaridan davlat ulushi 50 foizdan yuqori bo‘lgan korxonalar uchun ham 25 foizdan 12 foizga kamaytirildi. Xalqaro mehnat tashkilotining bahosiga ko‘ra, qolgan badal to‘liq Pensiya jamg‘armasiga yo‘naltirilgani bilan jamg‘arma daromadlari sezilarli darajada pasaydi (ILO, 2021). Ya’ni bugungi taqchillik konyunkturaviy emas, balki daromad bazasining ongli ravishda toraytirilishi natijasidir — va bu uni faqat parametrik islohot orqali hal qilish mumkinligini anglatadi.

Demografik prognozlar bu yukni yanada oshiradi. Kelgusi uch yil ichida pensionerlar soni 489 ming kishiga ko‘payib, 4,76 mln nafarga yetadi; har yili pensiya yoshiga yetadiganlar soni 2025-yildagi 305 mingdan 2028-yilda 321 minggacha o‘sadi. Iqtisodiyot va moliya vazirligi hisob-kitoblariga ko‘ra, pensiyalarning 1 foiz punktga oshirilishi byudjetga yiliga 861 mlrd so‘m qo‘shimcha yuk tug‘diradi. Vazirlikning fiskal strategiyasida davlat pensiya ta’minoti tizimini isloh qilish orqali transfertlarning o‘sish sur’atini kamaytirish maqsad qilingani bevosita qayd etilgan.

4.3. Byudjetning ijtimoiy xarajatlari va subsidiyalar

Ijtimoiy himoyani moliyalashtirish imkoniyatlarini baholash uchun byudjetning ijtimoiy yo‘nalishdagi xarajatlarini subsidiyalar bilan qiyoslash zarur. 2025-yilgi ko‘rsatkichlar 3-rasm va 3-jadvalda keltirilgan.

3-rasm. Subsidiyalar va ijtimoiy himoya to‘lovlari hajmining qiyosi (2025-yil)

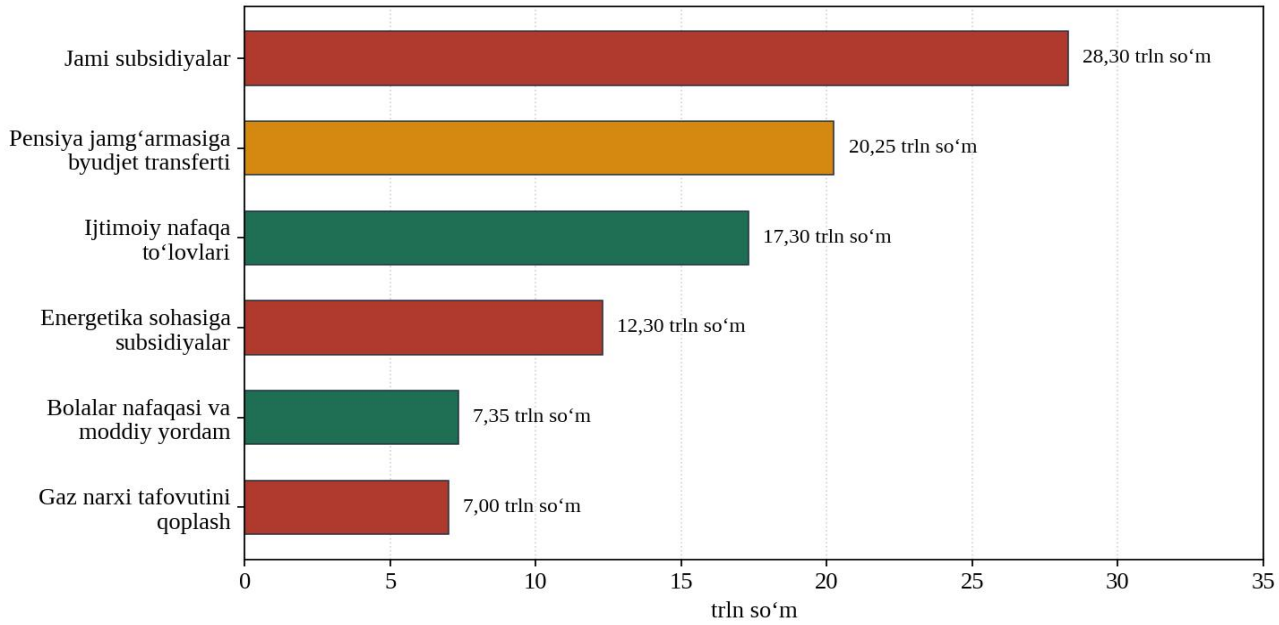

Manba: 2025-yilgi Davlat byudjeti to‘g‘risidagi qonun va unga kiritilgan o‘zgartirishlar asosida tuzildi.

3-jadval. Davlat byudjetining ayrim ijtimoiy xarajatlari va subsidiyalar (2025-yil)

Yo‘nalish	trln so‘m	YaIMga nisbatan, %	Izoh
Jami subsidiyalar	28,30	1,53	shundan energetika — 12,3
Pensiya jamg‘armasiga byudjet transferti	20,25	1,09	yakuniy tahrirda oshirildi
Ijtimoiy nafaqa to‘lovlari	17,30	0,94	byudjet rejasi
Energetika sohasiga subsidiyalar	12,30	0,66	shundan gaz narxi tafovuti — 7,0
Bolalar nafaqasi va kam ta’minlangan oilalarga yordam	7,35	0,40	yil davomida o‘zgarmadi
Ish haqi, pensiya va nafaqalar indeksatsiyasi	13,24	0,72	dastlabki rejadan ikki barobar yuqori

Izoh: YaIMga nisbat 1 849,7 trln so‘m hajmiga asoslanib muallif tomonidan hisoblangan. Manba: Davlat byudjeti ko‘rsatkichlari asosida tuzildi.

Qiyos natijasi diqqatga sazovor: subsidiyalarga ajratilgan 28,3 trln so‘m ijtimoiy nafaqa to‘lovlariga ajratilgan 17,3 trln so‘mdan 1,6 barobar ko‘p. Faqat energetika sohasiga yo‘naltirilgan 12,3 trln so‘m bolalar nafaqasi va kam ta’minlangan oilalarga yordam xarajatlaridan (7,35 trln so‘m) 1,7 barobar oshadi. Bunda energetika subsidiyalarining katta qismi — 7 trln so‘m — gaz sotib olish va sotish narxidagi tafovutni qoplashga sarflanadi va manzilli xarakterga ega emas: undan iste’mol hajmiga qarab, asosan yuqori daromadli xonadonlar ham foydalanadi.

Bu holat xalqaro tajriba bilan ham tasdiqlanadi. Xalqaro valyuta jamg‘armasining bahosiga ko‘ra, 2024-yilda konsolidatsiyalashgan byudjet taqchilligining 1,7 foiz punktga — YaIMning 3,2 foiziga qisqarishi aynan energiya subsidiyalarini kamaytirish va ijtimoiy xarajatlarning manzilliligini oshirish hisobiga ta’minlangan. Ya’ni subsidiyalarni qayta ko‘rib chiqish O‘zbekiston sharoitida allaqachon sinovdan o‘tgan va natija bergan vosita hisoblanadi.

Byudjetning ijtimoiy yo‘nalishdagi umumiy yuki rasmiy ko‘rsatkichlarda ham aks etadi. Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, ish haqi va ijtimoiy soliq xarajatlari 2025-yilda Davlat byudjeti xarajatlarining 44,8 foizini yoki YaIMning 9,5 foizini tashkil etgan; 2026-yilda bu ko‘rsatkich 42,9 foiz va 8,7 foizgacha kamayishi prognoz qilinmoqda. Ijtimoiy soha xarajatlari uchun 2026-yilda 201,8 trln so‘m, 2027-yilda 225,0 trln so‘m yo‘naltirish mo‘ljallangan.

Ayni paytda indeksatsiya xarajatlarining oldindan bashorat qilinishi past ekani ham ko‘rinib turibdi: dastlabki byudjetda ish haqi, pensiya va nafaqalarni oshirish uchun qariyb 6,47 trln so‘m zaxiralangan bo‘lsa, yil yakunida bu ko‘rsatkich 13,24 trln so‘mni, ya’ni ikki barobardan ko‘proqni tashkil etdi. Bu o‘rta muddatli xarajat shiftlarini belgilash zarurligini yaqqol ko‘rsatadi.

4.4. Xalqaro qiyosiy ko‘rsatkichlar

O‘zbekistonning holatini xalqaro kontekstda baholash uchun Xalqaro mehnat tashkilotining daromad guruhlari bo‘yicha ko‘rsatkichlaridan foydalanildi (4-rasm va 4-jadval). Qiyos faqat qamrov bo‘yicha o‘tkazildi, chunki O‘zbekiston uchun aynan shu yo‘nalishda ILO ma’lumotlar bazasining rasmiy indikatori mavjud; xarajatlar bo‘yicha esa yuqorida ko‘rsatilgan sabablarga ko‘ra qiyoslanadigan yagona raqam yo‘q.

4-rasm. BRM 1.3.1 ko‘rsatkichi: kamida bitta ijtimoiy to‘lov bilan qamrab olingan aholi ulushi (2023-yil; O‘zbekiston — 2022-yil)

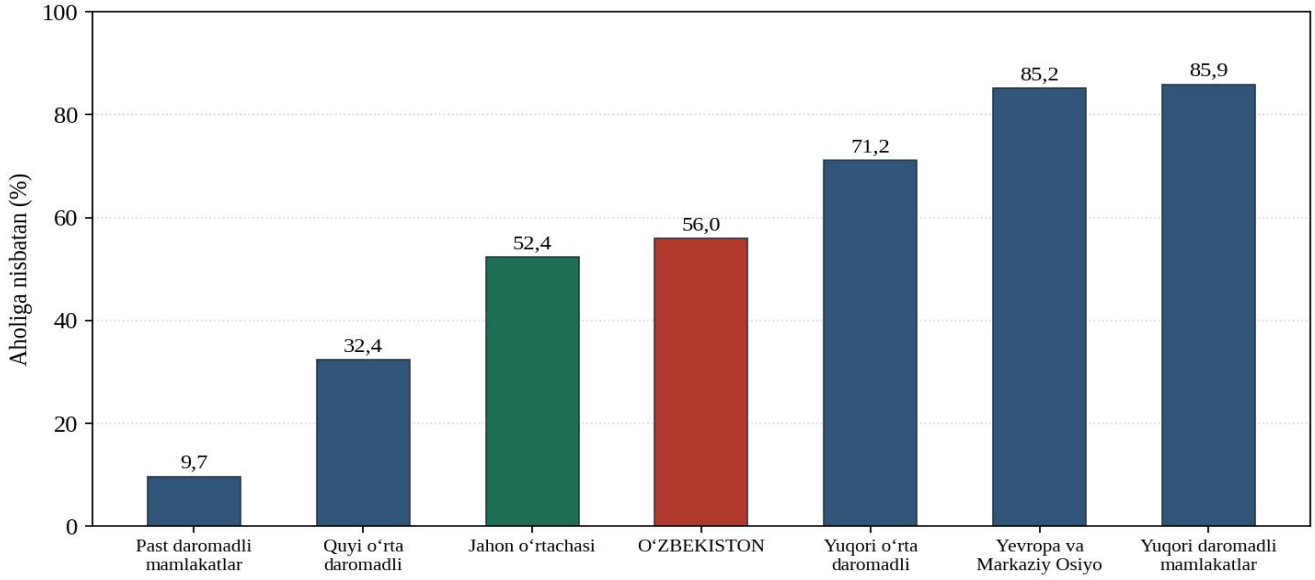

Manba: ILO World Social Protection Report 2024–26 va ILO mamlakat profili (BRM 1.3.1 ko‘rsatkichi) asosida tuzildi.

4-jadval. Ijtimoiy himoya qamrovi bo‘yicha xalqaro qiyosiy ko‘rsatkichlar (BRM 1.3.1)

Guruh	Qamrov, %	Yil
Past daromadli mamlakatlar	9,7	2023
Quyi o‘rta daromadli mamlakatlar	32,4	2023
Jahon o‘rtachasi	52,4	2023
O‘zbekiston	56,0	2022
Yuqori o‘rta daromadli mamlakatlar	71,2	2023
Yevropa va Markaziy Osiyo	85,2	2023
Yuqori daromadli mamlakatlar	85,9	2023

Izoh: ko‘rsatkich kamida bitta pul shaklidagi ijtimoiy to‘lov bilan qamrab olingan aholi ulushini bildiradi. Manba: ILO (2024) va ILO mamlakat profili.

Taqqoslash ikki tomonlama xulosa beradi. Qamrov bo‘yicha O‘zbekiston jahon o‘rtachasidan yuqori va o‘z daromad guruhi darajasidan (32,4 foiz) sezilarli ilgarilagan — bu “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” va manzilli dasturlarning natijasi. Biroq mamlakat yuqori o‘rta daromadli guruhdan (71,2 foiz) va Yevropa hamda Markaziy Osiyo mintaqasidan (85,2 foiz) hamon uzoqda: aholining qariyb 44 foizi hech qanday to‘lov bilan qamrab olinmagan. Xarajat tomonidan esa qiyoslanadigan ko‘rsatkich mavjud emas — bu holatning o‘zi ijtimoiy himoya xarajatlarini byudjet tasnifida alohida moddaga ajratish zarurligini ko‘rsatadi.

Bu tafovutning sababi mehnat bozorida. Milliy Ilmiy bandlik markazining bahosiga ko‘ra, 2018-yilda norasmiy bandlik mehnatga layoqatli aholining 59,8 foizini tashkil etgan; ILO hujjatida ham ishchilarning deyarli yarmi norasmiy sektorda ekani qayd etilgan. Badal to‘lamaydigan shaxs sug‘urta tizimidan tashqarida qoladi va faqat manzilli yordamga tayanadi — natijada yuk butunlay byudjet zimmasiga tushadi. Shu ma’noda rasmiy bandlikni kengaytirish nafaqat mehnat siyosati, balki bevosita fiskal barqarorlik masalasi hisoblanadi.

Manzillilik sifati ham e’tibor talab etadi. ILO va Jahon banki tomonidan islohotlar boshlanishidan oldin o‘tkazilgan baholashda kam ta’minlangan oilalarga nafaqa berish tizimida kamchiliklarning ikki turi aniqlangan edi: kambag‘allarning 63 foizi dasturga umuman tushmagan, oluvchilarning 62 foizi esa kambag‘al bo‘lmagan. Bu ma’lumotlar “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” to‘liq ishga tushirilishidan avvalgi holatga taalluqli va bugungi darajani aks ettirmaydi; biroq ular manzillilikni muntazam baholab borish zarurligini ko‘rsatadi, chunki yangilangan mustaqil baholash natijalari hozircha e’lon qilinmagan.

4.5. Fiskal makonni kengaytirish yo‘nalishlari

Yuqoridagi tahlil asosida fiskal makonni kengaytirishning besh yo‘nalishi ajratildi. Ularning har biri amaldagi hujjat yoki rasmiy taklif bilan asoslangan (5-jadval).

5-jadval. Fiskal makonni kengaytirish yo‘nalishlari va ularning rasmiy asosi

№	Yo‘nalish	Rasmiy asos va mavjud ko‘rsatkich	Kutilayotgan natija

№	Yo‘nalish	Rasmiy asos va mavjud ko‘rsatkich	Kutilayotgan natija
1	Energiya subsidiyalarini manzilli kompensatsiyaga o‘tkazish	2025-yilda 12,3 trln so‘m (YaIMning 0,66%i), shundan 7 trln so‘m gaz narxi tafovutini qoplashga	XVJ bahosiga ko‘ra 2024-yilda shu chora taqchillikni 1,7 f.p.ga qisqartirgan
2	Ijtimoiy soliq imtiyozlarini qayta ko‘rib chiqish	8 ta xizmat yo‘nalishi uchun 1% stavka 2028-yilgacha uzaytirilgan (PQ-78, PQ-104); imtiyozning 80%i yirik korxonalarning 10%iga to‘g‘ri kelgan	Badal bazasining kengayishi; imtiyoz bandlikni oshirmagani rasmiy tahlilda qayd etilgan
3	O‘zini o‘zi band qilganlar uchun badal rejimini soddalashtirish	Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Fiskal tahlillar instituti taklifi: ijtimoiy soliqni eng kam ish haqiga bog‘lash	Rasmiy bandlik va jamg‘arma daromadlarining o‘sishi
4	Pensiya tizimi parametrlarini isloh qilish	Iqtisodiyot va moliya vazirligi byudjetnomasi: islohotsiz byudjetga bog‘liqlik yuqori saqlanadi; 2027-yildan transfertning kamayishi ko‘zda tutilgan	Transfertning xarajatlardagi 26,7% ulushining pasayishi
5	O‘rta muddatli xarajat shiftlari va muntazam aktuar baholash	Indeksatsiya xarajatlari 6,47 trln so‘mdan 13,24 trln so‘mga oshgan (2025-yil); Pensiya jamg‘armasida 2025-yil sentabrida statistika va aktuar hisob-kitob bo‘limi tashkil etilgan	Ijtimoiy majburiyatlar bo‘yicha prognozlilikning oshishi

Manba: Ortiz va boshq. (2017) metodologiyasi asosida rasmiy hujjatlar va ma’lumotlar bo‘yicha tuzildi.

Ushbu ro‘yxatga oltinchi, texnik yo‘nalishni qo‘shish mumkin: ijtimoiy himoya xarajatlarini byudjet tasnifida alohida moddaga ajratish. Hozirgi holatda tizimning umumiy hajmini aniqlash mumkin emas, bu esa fiskal makonni baholash va xalqaro qiyos o‘tkazishning oldini oladi.

Jadvaldagi yo‘nalishlarning muhim jihati shundaki, ularning hech biri qo‘shimcha soliq yuki yaratishni nazarda tutmaydi. Birinchi va ikkinchi yo‘nalishlar mavjud resurslarni qayta taqsimlashga, uchinchi va to‘rtinchisi bazani kengaytirish va parametrlarni moslashtirishga, beshinchisi esa xarajatlarni boshqarish sifatini oshirishga qaratilgan. Aynan shu xususiyat ularni ijtimoiy jihatdan qabul qilinadigan qiladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot rasmiy ma’lumotlar asosida ijtimoiy himoya tizimining moliyaviy holatini baholadi va quyidagi asosiy xulosalarga olib keldi.

Birinchidan, tizimning asosiy zaifligi xarajat hajmida emas, moliyalashtirish tarkibida. Pensiya jamg‘armasi xarajatlarining chorak qismidan ko‘prog‘i byudjet transferti hisobidan qoplanadi va bu ulush 2022-yildan beri 25–29 foiz oralig‘ida turg‘un saqlanmoqda. Transfertning mutlaq hajmi 2022-yildagi 11 trln so‘mdan 2026-yilda 23 trln so‘mga oshadi, 2030-yilga borib esa 38 trln so‘mga yetishi prognoz qilinmoqda. Buning strukturaviy sababi — badal stavkasining 2005–2020-yillarda 31 foizdan 12 foizgacha tushirilishi.

Ikkinchidan, byudjetda qayta taqsimlash uchun sezilarli zaxira mavjud. 2025-yilda subsidiyalarga ajratilgan 28,3 trln so‘m ijtimoiy nafaqa to‘lovlariga ajratilgan 17,3 trln so‘mdan 1,6 barobar ko‘p bo‘lgan; energetika subsidiyalarining 7 trln so‘mi manzilli xarakterga ega emas. Xalqaro valyuta jamg‘armasi bahosiga ko‘ra, 2024-yilda aynan shu yo‘nalishdagi choralar taqchillikni 1,7 foiz punktga qisqartirgan.

Uchinchidan, xalqaro qiyosda O‘zbekiston qamrov bo‘yicha o‘z daromad guruhidan ilgarilagan (56,0 foizga qarshi 32,4 foiz), biroq xarajat darajasi shu guruh o‘rtachasida qolmoqda va yuqori o‘rta daromadli mamlakatlardan ikki barobardan ko‘proq past. Aholining qariyb 44 foizi hech qanday ijtimoiy to‘lov bilan qamrab olinmagan; buning asosiy sababi norasmiy bandlikning yuqoriligidir.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Birinchi tavsiya: gaz va elektr energiyasi narxi tafovutini qoplash mexanizmini “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” asosidagi manzilli kompensatsiyaga bosqichma-bosqich o‘tkazish; bunda reyestr allaqachon ishlab turgani va manzillilik infratuzilmasi mavjudligi jarayonni tezlashtiradi. Ikkinchi tavsiya: xizmat ko‘rsatish sohalari uchun amaldagi 1 foizlik ijtimoiy soliq imtiyozini qayta ko‘rib chiqish, chunki rasmiy tahlil imtiyozning asosiy qismi yirik korxonalarga to‘g‘ri kelgani va bandlikni oshirmaganini ko‘rsatgan. Uchinchi tavsiya: o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar uchun soddalashtirilgan ijtimoiy badal rejimini joriy etib, uni raqamli to‘lov tizimlari bilan bog‘lash. To‘rtinchi tavsiya: ijtimoiy himoya xarajatlari bo‘yicha uch yillik o‘rta muddatli xarajat shiftlarini belgilovchi hujjat qabul qilish — 2025-yilda indeksatsiya xarajatlarining ikki barobar oshib ketgani bunday mexanizm zarurligini ko‘rsatdi. Beshinchi tavsiya: 2025-yil sentabrida Pensiya jamg‘armasida tashkil etilgan statistika va aktuar hisob-kitob bo‘limi faoliyatini institutsionallashtirish — aktuar baholashni belgilangan davriylikda o‘tkazish va natijalarni Strategiyaning yillik “Yo‘l xaritasi” hamda byudjet jarayoni bilan bog‘lashni normativ tarzda mustahkamlash.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo‘nalishlar tavsiya etiladi: pensiya tizimining aktuar barqarorligini demografik prognozlar asosida modellashtirish; energiya subsidiyalarini manzilli kompensatsiyaga o‘tkazishning xonadonlar farovonligiga taqsimoviy ta’sirini baholash; ijtimoiy soliq imtiyozlarining bandlikka ta’sirini mikroma’lumotlar asosida empirik tekshirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Heller, P. S. (2005). Understanding Fiscal Space. IMF Policy Discussion Paper PDP/05/4. Washington D.C.: International Monetary Fund.
2. International Labour Organization — ILO (2024). World Social Protection Report 2024–26: Universal social protection for climate action and a just transition. Geneva: ILO.

3. International Labour Organization — ILO (2024). Uzbekistan: Country profile. Social Protection Platform. www.social-protection.org
4. International Labour Organization — ILO (2021). Creating Consensus for the Progressive Realisation of the National Social Protection Strategy in the Republic of Uzbekistan. Technical Briefing Note No. 1. Geneva: ILO.
5. International Monetary Fund — IMF (2025). Republic of Uzbekistan: Staff Concluding Statement of the 2025 Article IV Mission. Washington D.C.: IMF.
6. Ortiz, I., Cummins, M. va Karunanethy, K. (2017). Fiscal Space for Social Protection and the SDGs: Options to Expand Social Investments in 187 Countries. ESS Working Paper No. 48. Geneva: ILO.
7. Ostry, J. D., Ghosh, A. R., Kim, J. I. va Qureshi, M. S. (2010). Fiscal Space. IMF Staff Position Note SPN/10/11. Washington D.C.: International Monetary Fund.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti (2022). PF-175-son Farmon: O‘zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida, 25-iyul. Toshkent: lex.uz.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti (2023). PF-82-son Farmon: Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida, 1-iyun. Toshkent: lex.uz.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti (2024). PF-185-son Farmon: Bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida, 14-noyabr. Toshkent: lex.uz.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti (2025). PF-84-son Farmon: aholini ijtimoiy himoya qilish strategiyasiga o‘zgartirishlar to‘g‘risida, 8-may. Toshkent: lex.uz.
12. O‘zbekiston Respublikasi (2025). “Davlat ijtimoiy sug‘urtasi to‘g‘risida”gi Qonun, 9-dekabr. Toshkent: lex.uz.
13. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2023). 687-son qaror: Ijtimoiy himoya davlat jamg‘armasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida, 28-dekabr. Toshkent: lex.uz.
14. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi (2025). 2026-yilga mo‘ljallangan Budjetnoma va 2026–2028-yillarga mo‘ljallangan fiskal strategiya. Toshkent.
15. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi (2026). 2025-yilda yalpi ichki mahsulot hajmi to‘g‘risida matbuot relizi. Toshkent: stat.uz.
16. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi (2025). O‘zbekiston Respublikasida ijtimoiy himoya: 2024-yil yakunlari. Toshkent: stat.uz.
17. BMT Taraqqiyot dasturi va Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (2025). O‘zbekistonda norasmiy bandlik. Toshkent: UNDP.
18. World Bank (2026). Uzbekistan: Country Overview and Economic Update. Washington D.C.: World Bank Group.